

„Csokonai redivivus”, avagy Szilágyi Márton Csokonai-biográfiája mint irodalomtörténeti jelenség

*Szilágyi Márton: A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói.**

Ráció Kiadó, Budapest, 2014. 508 oldal.

Szilágyi Mártonnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárának akadémiai doktori értekezése¹ és a belőle megalkotott könyv² a magyar irodalmi kánon egyik legkutatottabb alkotójának életművével foglalkozó publikációk hosszú sorába illeszkedik. Ennek bizonyításához szükségtelen a mű közel ötvenlapos bibliográfiáját idézni, elég Julow Viktornak, Vargha Balázsnak, Szilágyi Ferencnek vagy újabban Debreczeni Attilának a 19. század korai történetével foglalkozó kutatók – történészek, filológusok, irodalmárok, néprajzosok stb. – körében közismert, monografikus igényű munkáira utalnunk. Szilágyi Márton könyve mégiscsak úttörő jelentőségű életrajz, nélkülözhetetlen szakkönyv Csokonai korának kutatói számára. Nemcsak azért, mert 2005-ben, a Szilágyi értekezéséig megjelent Csokonai-monográfiák után is került még elő a költői életmű szempontjából alapvető

* A recenziót Ablonczy Balázs szemináriumára (ELTE TDI Művelődéstörténeti Doktori Program) készítettem 2015 tavaszán. Köszönöm tanáromnak az íráshoz tett kritikai észrevételeit.

¹ Szilágyi Márton 2010: *Csokonai Vitéz Mihály pályafutása. Társadalomtörténeti kontextusok egy írói életpályához*. Budapest. (http://real-d.mtak.hu/271/4/SzilagyiiMarton_5_MU.pdf – utolsó letöltés: 2016. január 30.)

² A könyv megjelenése óta bemutatták a szerző újabb kötetét, a *Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról* (Ráció, Budapest, 2016) című tanulmánygyűjteményt, amelyben a Csokonai-biográfiában vizsgált, nemzeti relevanciájú irodalomtörténeti alapkérdés (az értelmiségi, a költő társadalomtörténeti helye) az 1840-es évek reformkori irodalomtörténetének vonatkozásában kerül görcső alá a Szilágyi által a Csokonai-értekezésben megismert, különleges művelődés- és mikrotörténeti érzékenységgel. Szilágyi Márton tolla alatt kirajzolódóban van egy olyan új irodalomtörténeti narratíva, amely a késő 18. században és a 19. század első felében történő nemzeti megújulás irodalmi vonatkozásait az író-költő értelmiség társadalmi és politikai pozicionálhatósága mentén közelíti meg. Noha az új Szilágyi-kötet felhasználja az itt ismertetett Csokonai-biográfia tanulságait, ily módon Csokonainak mint irodalomtörténeti jelenségnek is komoly új horizontot nyit, mégis célszerűnek látszik a korábbi Csokonai-életrajzról külön és részletesen szólni. Az újabb kutatásokat olvasva ugyanis világos, hogy módszertana és aprólékos kidolgozottsága miatt, valamint korszakát tekintve is a jelen recenzióban tárgyalt monográfia a Szilágyi Márton nevéhez kötődő különleges irodalomtörténeti kísérlet fundamentumának tekinthető.

fontosságú primer forrásanyag,³ hanem azért is, mert Szilágyi a Csokonai-problematika valamennyi nagy kérdéséhez önálló válaszokat rendelt hozzá. Kiegészítette, és az eddigieknél tágabb irodalomtörténeti összefüggésrendszerbe helyezte a Csokonai-értelmezést, elemeire bontva tárgyát, minden korábbinál alaposabb filológiai, társadalom-, irodalom-, intézménytörténeti és folklorisztikai elemzésekkel rakva ki új képpé a rájuk rakódott hagyománytól átformált részeket – ráadásul mindezt lenyűgözően alaposan és igényesen.

A legnemesebb értelemben vett irodalomtörténetről van szó: filológiai, historikus pontossága rendkívüli kultúrtörténeti alaposággal és módszertani szempontból önmagán túlmutató, nagyon tanulságos, egyúttal arányos és nem öncélú elméleti tájékozottsággal párosul, miközben új adatok tömegével gazdagítja, sőt, összességében új kontextusba helyezi vizsgált kérdéskörét.

Megközelítésmódja a magyar irodalomtörténetben tulajdonképpen újszerű: könyvének műfaja életrajz (alapvetően Csokonai élettörténetének kronológiája szerint halad), tárgya irodalomtörténeti (célja, hogy megragadja az írói szerep egykorú társadalmi feltételeit, Csokonai költői öntudatának nyomait követve), az elemzés léptéke pedig mikrotörténeti (a költő életének kontextusait és konfliktushelyzeteit rekonstruálja írásai és számos – mondhatni teljes körű – „külső” forrásanyaga alapján). Azt mutatja meg, hogy az írói személyiségnek és környező társadalmi közegének kölcsönhatása hogyan hatott a vizsgált írástudói öntudatra, és ez miként illeszkedik a kor általános kultúrtörténeti problémáiba. Kritikai vizsgálatnak veti alá eddigi ismereteinket, azokat a kontextusokat keresve, amelyek Csokonai Vitéz Mihály életét és költői működését meghatározták. Ennek nyomán pedig általánosabb, a vizsgált személy életénél tágabb érvényű következtetésekhez is eljut: mintát kínál annak az alapvető kérdésnek a megválaszolására, hogyan gondolták el a 19. század hajnalán, a reformkor nagy költőnemzedéke(i) előtt és idején az ideáltipikus költőt, hogyan hatott a magyar kultúrközegnek erre a tipológiájára Csokonai, és konkrétan miként befolyásolta ez a nemzeti irodalom alakulását a magyarság modern nemzetté válásának időszakában. A kötet merész és eredményét tekintve üdítő hatású módszertani célja az is, hogy mintát adjon arra, miképpen lehet az életrajz a társadalomtörténet-írás eszköze. A szerző saját meghatározása szerint: új ajánlat született a Csokonai-életrajzra, átfogó elbeszélés (narratíva) újraalkotott biográfia formájában.

Az értekezés tulajdonképpen három gondolati szálon fut végig: 1. Csokonai életművének és élettörténetének aprólékos újragondolása; 2. (bizonyos értelemben az előbbi keretében, de léptékében különállóan) annak bizonyítása, hogy Csokonai (minden hagyományos és folklorisztikus elképzelés dacára) közismert és népszerű költője volt saját korának is; és 3. annak lenyűgöző perspektívájú boncolgatása, hogy mit jelent mindez a 19. század irodalmának tudományos újraértelmezésében. Az egymásra állandóan reflektáló megközelítés-triász

³ Demeter Júlia – Pintér Mária Zsuzsanna 2005: „Jöszte poétának”. *Egy ismeretlen Csokonai-versűjtemény*. Budapest.

szempontjából Szilágyi munkájának legfontosabb közvetlen eredménye és a további értelmezések alapvető premisszája, hogy kimutatja: Csokonai fokozatosan, utólag akart verseiből ideális életművet, poétai reprezentációt alkotni önmagáról, egyúttal kereste – és megtalálta – azt a társadalmi közeget és életmódot, amelyben költőként hitelesen élhetett volna; ezt a kor kulturális életében Kazinczy Ferenc kísérletének hatásával mérhető irodalomtörténeti eseménynek tekinthetjük.

Szilágyi a hivatásként értelmezendő költővé válás érdekében cselekvő Csokonai két fő tevékenységi körét dokumentálja, ezek szempontjából rendezi újra életrajzát: a tudatos életműszerkesztés és a választott hivatás társadalmi elhelyezése érdekében végzett tudatos kapcsolatépítés mentén. (Eközben – mintegy mellékesen – életrajzi pontossággal sorra veszi, elemzi és a szükséges helyeken kiigazítja a Csokonai-irodalomtörténetet.) Álláspontja szerint Csokonainál magánélet és költői beérés szervesen összefügg. A szerencsétlenséget, „levegőben lógást”, mellözöttséget sugalló nézetek ellenében pedig azt állítja, hogy erre a költő életének utolsó éveiben, 1802 után majdnem sor is került. Csokonai fiatalon, 32 éves korára kis híján elérte társadalmi életcélját, hiszen megjelenés előtt állt maga szerkesztette életműve, és küszöbön volt a hivatásához méltó anyagi állapot elérése, konkrétan a saját lábra állásként értelmezhető házának megépítése is. A hirtelen halála miatt végül beteljesületlenül maradt két vágyát, vagyis a költői életmű saját kezű célba juttatását és magánélete anyagi oldalának rendezését azért érdemes együtt vizsgálni, mert Csokonai életének ez a vonatkozása nagyon jelentős társadalmi kísérletnek tekinthető. „[E]gy tudatosan és látványosan fölépített költői pálya talála volna meg a korszak Magyarországon saját kereteit – s ez legalább akkora horderejű és példaképszerű vállalkozás lett volna, mint Kazinczy Ferenc Széphalomra [vagy korábban Regmecre] lokalizált kísérlete.” Nem a birtokos vagy hivatalviselő nemesi ethosz szerinti kísérletről van szó, hanem az alföldi szabad királyi városi közegben megvalósítható, városias jellegű, önálló és közmegebecsülésnek örvendő „literátori privát térről”, amely a protestáns iskolarendszer kultúrföldrajzi hatóterületének megfelelően a magyar irodalom tág befogadó közönségéhez ért (volna) el, definíciós mintát adva az értelmiségi-költői életpálya számára Magyarországon. A monográfia ennek a tervezését és fölépítését követi nyomon.

A könyv a *Bevezetőt*, a *Zárszót* és az apparátust (sok száz tételes bibliográfiát és személynévmutatót) leszámítva kilenc fejezetből áll, amelyből az első (a biográfia műfaji kérdéseiről) és az utolsó (a kultusztörténet problematikájáról) elméleti jellegű. A Csokonai élettörténetének kronológiai rendjében haladó fejezetek tematikus vagy időrendi alfejezetekre tagolódnak, illetve *Exkursus*nak elnevezett kitekintéseket is tartalmaznak, amelyek az adott fejezet tematikájába illeszkedve elvi alapon érintik a biográfia műfajának és konkrét esetének alapkérdéseit. A könyv megkomponáltságot mutatja, ahogy ezek a szellemileg tág kísérletek felelgetnek egymással és a mű elméleti keretfejezeteivel.

A *Bevezető* a műfajelmélet problémája felől közelít a monográfia tárgyához. A „mire jó az életrajz?” alapkérdését a Giovanni Levi-féle definíciók magyar irodalomtörténeti alkalmazhatóságára kivetítve, Szilágyi seregszemlét tart a hazai kutatás elméleti, módszertani szempontból programadónak számító művei közt, és a biográfia műfajának erényei mellett érvel. Itt fejt ki a mikrotörténet-írás irodalomtörténeti relevanciájával kapcsolatos elméleti programját is.

A *Város és család* című fejezet Csokonai Vitéz Mihály családi hátterével és önazonosság-tudatával foglalkozik. A költő édesapjának, Csokonai József sebész-orvosnak a karrierjét elemezve megállapítja, hogy az 1770-es évek elején állami nyomásra lezajló orvosi professzionalizációra az idősebb Csokonai szinte azonnal reagált, és ezáltal válhatott Debrecen egyik legnagyobb presztízsű „mesterembérévé”, illetve a debreceni városbíró vejévé. A család és a költő névhasználatának nemzedékekre visszamenő, genealógiai pontosságú elemzése révén azt a mechanizmust érthetjük meg, amellyel Csokonai Vitéz Mihály „saját én-képét megfogalmazta, és a nyilvánosság számára felmutatta” (88).

Az *Iskolák* című rész aprólékosan bemutatja Csokonai Vitéz Mihály képzésének kurrikulumát. Vizsgálatakor a legfőbb kérdés a dokumentálható konfliktusokra irányul. Szilágyi bebizonyítja, hogy Csokonai diákkori számkivettségének toposza a két kollégiumi pör utólagos visszavetítése, továbbá hogy a különböző regisztrált fegyelemsértésekből nem következett automatikusan a két ellene lefolytatott eljárás. A „pörök” vizsgálata során tisztelettel építi be érvelésébe a korábbi szakirodalom alapvetően hasznos eredményeit, de minden lényeges pontnál az eredeti forrásokhoz nyúl vissza, rámutatva a forrásanyag módszertani használhatóságára is: „a pör hivatalos iratai másról beszélnek, mint amit egy közösségi meggyőződés az eljárás igazi okának tekint”. A debreceni kollégiumból való távozást eredményező második eljárás elemzéséből kiderül, hogy az ügyet az előző pör feszültségei motiválták, a tételes jognak a szokásjogon alkalmazott formális érvelő győzelme csak eszköz volt a kereteket egyre inkább kinövő fiatal praceptor megtörésére. Csokonai azonban nem tekintette törésnek kicsapását, sőt tisztázódik, hogy maga készítette elő *önkéntes* távozását, hiszen az elmarasztalása indokául vádlói által – meglehetősen álságosan – fölhozott kecskeméti és pesti legáció „kimaradás” tulajdonképpen a tudatos költői pályaeépítés kapcsolatszerző elemének tekinthető. Szilágyi megvizsgálja a korszak kollégiumi fegyelmi eseteit, és arra a következtetésre jut, hogy Csokonai számára nem volt törvényszerű a „száműzetés”: s bár visszatérhetett volna, nyilvánvalóan el akart menni, mert ekkor érhetett meg benne az önálló költői egzisztencia kiépítésének a szándéka. Szilágyi a költő által rendszerezett életműből vett filológiai példákkal igazolja, hogy Csokonai már ekkor kereste a debreceni kollégium kínálta egyházas lehetőségektől független módját a költői életformának. Sárospataki tartózkodásának áttekintése az életpálya szempontjából a miatt a megállapítás miatt fontos, miszerint Csokonai stratégiája itt rekonstruálható először egyértelműen. A jogászai képzésre való beiratkozással s a német nyelvnek a felföldi (Lócse stb.)

iskolákban való tanulásának szándékával a költői pálya anyagi alapjának megteremtése irányába lépett el Csokonai.

Az 1796. évi országgyűlés és a „*Diétai Magyar Múzsza*” című fejezetben a közéleti porondra lépő költő intézményes útkeresésének első lépcsőfokát ismerjük meg. Az ország fővárosában a legjelentősebb politikai esemény köreiből és tematikájához kapcsolódó irodalmi intézmény, a *Diétai Magyar Múzsza* című lap létrehozása egyes kísérlet volt egy mecénási kör fölállítására. A *Diétai Magyar Múzsza* nem politikai szócső volt, hanem Csokonai egyszemélyes művészi „reklámfóruma”, amelyben a közhangulathoz (főleg a hadiadó kérdéséhez) leginkább illő művei jelentek meg. Szilágyi kimutatja, hogy a látszólagos vakmerőség (Csokonainak nem volt olyan megbízása, amely az országgyűlés ügyeivel való foglalkozásra fölhatalmazta volna) bizonyos értelemben megteremtette gyümölcsét, éppen a hivatásszerű költői életpálya kialakításának értelmében. Csokonai Pozsonyban ismerte meg leendő pártfogóit, Orczy Lászlót, Koháry Ferencet, Festetich Györgyöt (ablegátusa révén), Széchényi Ferencet, Teleki Sámuel, Fekete Jánost, ekkor fogalmazta meg a királynak írt kérvényét, amelyben nagy terveit alapjaként földbirtokért folyamodott az uralkodóhoz. Leveleinek érzékeny elemzése alakuló költői önképét mutatja be, olvasottságának, példaként tekintett eszményeinek megnevezésével (Horatiustól Rousseau-n át Nagy Frigyes és Voltaire viszonyáig).

A *Komárom: a Lilla-ügy* című fejezet a Csokonai-életút legismertebb és legromantikusabb vonatkozásaival, Csokonai érzelmi életével és különösen a szerelemhez való viszonyával foglalkozik. Szilágyi óvatos elemzésének egyik fő pillére az a megállapítás, hogy a Lilla-ciklus teljesen rányomta bélyegét az irodalomtörténeti kutatásra, noha (hiszen?) a Lilla-szerelemnek és általában Csokonai érzelmi magánéletének alig vannak forrásai. Az irodalomtörténet eddigi kényszermegoldásai helyett (amelyek vagy azzal oldották föl a problémát, hogy Lillát – joggal – Csokonai szerelmeinek egyfajta gyűjtőnévévé „arctalanították”, vagy egyszerűen megtagadták Csokonaitól a szerelmi életet) Szilágyi abból indul ki, hogy nem Csokonai szerelmi ügyeit, hanem házassági stratégiáit keresi a „Lilla-ügy” mögött. A költő számára adott lehetett az idegen városban magának egzisztenciát házasságával teremtő édesapja példája, de helyzete különbözött is, hiszen semmiféle olyan társadalmi pozíciója nem volt, amellyel – apja sebészorvosi képesítésének megfelelően – a kor rendi közegébe potenciális egzisztenciaként beilleszkedhetett volna. Mégsem csupán ez okozhatta Vajda Julianna (Lilla) elpártolását, hiszen – ismét Szilágyi meggyőző forráskezelése nyomán – kitágul a kép, s megtudjuk, hogy Vajda Julianna egyrészt nem volt elsőrangú „parti” kora miatt, másrészt Csokonai helyett választott férje, Lévai István sem rendelkezett semmiféle ingatlanvagyonnal Komárom területén. Az elutasítás mögött bizonyára komoly egyéni szempontok is voltak (Szilágyi hozza a Csokonai csúfságára vonatkozó forrásokat éppúgy, ahogy karrierje bizonytalan alakításának elszórt dokumentumait), a Lilla-jelenség értelmezése azonban ott csúcsosodik ki, amikor Vajda Juliannának a Csokonai-kultuszban való, önmaga által is pozicionált helyéről bizonyosodunk meg. Pontosabban arról, hogy a már harmadik

házasságában élő, idős „Lilla” és családjának fiatalabb tagjai, évtizedekkel Csokonai halála után is a költő kitüntetett és kiemelkedő figyelmének emlékével határozták meg önmaguk társadalmi pozícióját. Ez a Vajda család által folytatott kultusz-építés pedig – talán nem meglepő módon, ám mindeddig ismeretlenül – bizonyított az irodalomtörténeti kanonizációra is.

A dél-dunántúli tanárkodást elemző, *Csokonai Csurgón* című rész az értelmiségi szerepkör egyik közepesen megbecsült egzisztenciát adó lehetőségéről, a viszonylag csekély megbecsülésnek örvendő, ám kiszámítható jövedelmet és bizonyos társadalmi kapcsolatrendszerrel adó csurgói gimnáziumi tanárságról ad életrajzi képet. A debreceni kapcsolati háló működésének példája is lehetne Csokonai somogyi bő egy esztendeje: azt a társadalmi szerepet, amelyet a Fesetich gróf jóvoltából elnyert csurgói tanárság mellett Csokonai Somogyban megélt, azaz a nemesi udvarházaknál vendégeskedő, szórakoztatást vállaló, és ezáltal támogatókat szerző poétáét egy debreceni kollégistatársának, Sárközy István főszolgabírónak is köszönhette. A szórakoztató szerepkör nem (csupán) jobb híján nyelt keserű kenyér volt, ez már a hetedik fejezet, a *Csokonai mint alkalmi költő* tanulságaiba áthajló megállapítása. Csokonai tudatossága Szilágyi szerint itt is kimutatható: ennek a műfajnak a protestáns diákköltészethez kötődő hallgatóságát is fontos célcsoportnak tekintette, amelyet költői elismertsége és társadalmi pozíciójának megszilárdítása érdekében meg akart nyerni magának. Arany János életművére gyakorolt hatása mutatja meg, mennyire szerves és komoly vonala volt a 18–19. századi magyar irodalomnak az a szövegalkotói hagyomány, amelyet ebben a műfajban Csokonai művészi szintre emelt. A Csokonai halálát okozó tüdőgyulladás, amelyet a költő Rhédey Lajosné nagyváradi temetésén szerzett, szintén egyik nagyhatású alkalmi szerepléséhez kötődik. Rhédey Lajos Szilágyi elemzésében univerzális, magasrendű kapcsolatként tűnik föl, és a felesége búcsúztatójára Csokonai által írt *Halotti versek* színvonalára is azt mutatja, hogy Csokonai művészi szinten nagyon is komolyan vette társadalmi építkezésében az alkalmi verselés hagyományait. Szilágyi kimutatja, hogy a *Halotti versek* kiadása körüli, Rhédeyvel való ellentétei alapján Csokonai Vitéz Mihály fölfogásában „egy új típusú, polgári értelemben vett írói öntudat körvonalazódik” (308), de a citoyen-érzet szellemi függetlenségének anyagi alapját Csokonai képzetében – jellemzően a korra is, amelyben az irodalmi karrier számára terepet adó, strukturált nemzeti intézményrendszer sem létezett még – valamelyes rendi mecenatúra adná.

Az utolsó évek című fejezet kidolgozottságát és empatikus megközelítéseit tekintve az értekezés egyik legmegragadóbb része. Szilágyi itt Csokonainak a siker kapujában átalakuló egzisztenciális önértelmezését elemzi anyagi és lélektani szempontok szerint. Meglepő, de az összképbe tökéletesen beleillő eredményre jut a koldusnak beállított Csokonai anyagi helyzetére vonatkozóan, mégpedig kötetei terjesztésének vizsgálatával. Ez a (nem mellékesen) az irodalom presztízsének vizsgálata szempontjából érdekes módszertani kutatás kimutatja, hogy Csokonai nem előfizetők gyűjtésére használta életmű-szerkesztői

tevékenységét, hanem utólag küldte szét munkáit, vagyis rendelkeznie kellett bizonyos anyagi fedezettel művei kinyomtatásához, könyvei tehát társadalmi céljának, a költői életállapotnak és a vele járó presztízsnak az elérését szolgálták. Éppen ezeknek a háttérkölségeknak az előteremtése indokolja Csokonai édesanyja szerepének komolyabb irodalomtörténeti vizsgálatát. Szilágyi ártértékeli a fiát elhagyó és meghalni engedő értetlen özvegyasszony képét, és egyenesen amellet érvel a források és a Csokonai céljairól megalkotható összkép figyelembevételével, hogy Csokonainak egész életében s halála után kultuszának ápolásában is legfőbb anyagi támasza édesanyja volt. A költő éppen ebből az állapotból kívánt kikerülni, amikor Debrecenben saját háztartás megépítésére adta fejét; a halál azonban nem engedte elérnie célját.

A fejezetek ismertetése után érdemes összegzően visszatérni a bennük tárgyalt életrajzi kontextusok adataira s az általuk dokumentált gondolati szálakra. Csokonai korán, kimutathatóan 1792-től, tehát még debreceni diákként elkezdte kiépíteni irodalmi érvényesüléséhez szükséges kapcsolatait, ezek közül is legkorábbinak és pályájára nézve minden bizonnyal legnagyobb hatásúnak Kazinczyval ápolt nexusa tekinthető. Irodalmilag nagyon fontos a Földi Jánossal és Fazekas Mihállyal való barátsága, amely egy tiszántúli református költői triász műhelyének létét sejteti. Csokonai Debrecenből való elutazásait is kezdettől fogva rendszerint a költői-írói kapcsolatkeresés alkalmainak tekinthetjük: az utazások célpontja Mátyási József, Dugonics András, Vályi Klára, Édes Gergely vagy épp Pálóczi Horváth Ádám volt. Az ugyanakkor, hogy az ő személyük meglehetősen ritkán szerepel (a megmaradt!) Csokonai-levelezésben, rávilágít talán arra is, hogy Csokonait – Kazinczyval ellentétben – nem a saját irodalmi centrum kialakítása, hanem inkább egyéni érvényesülése motiválta. Ennek érdekében építette (fő)úri kapcsolatait is: a Festetich, Széchényi, Rhédey, Teleki, Koháry, Orczy, Fekete család egy-egy irodalompartoló, a költő egzisztenciájának intézményes hátteret adni képes tagja felé tett lépései esetenként komoly lehetőségeket tartogattak, de ha mást nem is, annyit elért általuk, hogy neve a városi és egyházi körből elérhető közege túl is gyökeret vert a köztudatban.

Ennek a köztudatnak a valódi erejét Szilágyi kiváló arányérzéssel „éri tetten” egy megfelelő irodalomtörténeti pillanatnál: az elhunyt költő hagyatékának a kezelésére fordítva figyelmét. Csokonai halála után köztudomásúlag többen is igényt tartottak életműve sorsának elrendezésére, elsősorban saját (mindaddig rossz összefüggésben értékelt) édesanyjától kezdve a Csokonairól szóló irodalomtörténeti képet megalapozó Kazinczy Ferencig, amire a későbbiekben még visszatérünk. Ez a kitüntetett figyelem Szilágyi szerint azért fontos, mert Csokonai a siker kapujában, a legrosszabbkor halt meg, és életének legnagyobb eredménye az utókor és tisztelői számára is kötelező erejű volt. Mint följebb már kitént, Szilágyi alaposan bemutatja, hogy a sikernek része volt a magánéleti erősödés is (házépítés, függetlenedés), és bár halála beárnyékolta és átértelmezte Csokonai életét, életműve egyáltalán nem csupán halála után vált érdekessé, hiszen – amint

Szilágyi aprólékosan hivatkozza is – a Csokonai-nekrológok hemzsegnék a költő életművének széles körű ismertségéről és népszerűségéről árulkodó jegyeiktől.

Csokonai tudatos pályaeépítkezése aktív helykereséssel járt. Kereste egyfelől azokat a műfajokat, amelyek költői hivatásfölfogásának építkező kifejtésére alkalmasak lehetnek: ilyen terep volt az 1796. évi pozsonyi országgyűlés alkalmából kiadott *Diétai Magyar Múza* című lapja, de a tanárság kipróbálása is. Szilágyi meglátja a horatiusi mércéjű emancipálódás (a királytól vagy valamely főúrtól szerzendő földbirtok) antikizáló vágyában (a költői öndefiníció illuzórikus jegyei mellett) a kor kialakulatlan irodalmi intézményrendszerének ismérveit is, és rámutat arra, hogy Csokonai kor- és sorstársai közül legaktívabbként figyelt föl a frissen (át)alakuló nemzeti kultúr-intézményrendszerben rejlő lehetőségekre. Így értékelendő a Nemzeti Múzeumban vagy a Georgikonban elhelyezését kérő, Széchényi Ferenchez és Festetich Györgyhez írt folyamodványa is. Ez kétségkívül a rendi mecénáskeresés új vonásának tekinthető.

Szilágyi meggyőzően erősíti meg és tágítja ki azt a tézist, hogy Csokonaiiban nagyon korán megjelent és élete végéig egyre jobban megerősödött az a művészi szándék, hogy életművét tudatosan építse föl. *A' méla Tempefőiről* szóló érzékeny elemzés kimutatja, hogy Csokonai a költői szerep társadalmi pozíciója iránt már nagyon fiatalon érdeklődött, és már sárospataki diákként elkezdte összerendezni verseit. A vergiliusi pályamodell humanista elképzelése egyre erősödött benne, méghozzá korszakteremtő formában, újat hozva műfajiságában is. Szilágyi érzékenyen fokozza is az értékelést: nem egyszerűen arról van szó, hogy a költő gondosan válogatott tematikus-műfaji kötetekbe különítette el műveit (*Anakreoni dalok, Ódák, Alkalmatosságra írt versek*), hanem arról is, hogy a Lilla-versekkel egy költészettörténeti újítást is nevéhez kapcsolt. A szerelmi dalciklust ugyanis – amelynek hiányát vele egy időben a szintén ünnepezt és népszerű Kisfaludy Sándor is pótolni igyekezett a *Kesergő szerelemmel* (és folytatásával) – Petrarca nyomán ő vezeti be a magyar irodalmi köztudat folytonos véráramába.⁴ Ez pedig már – az alkalmi költészet vitatható művészeti értékével ellentétben – a hazai mintának nem követése, hanem a kompozíció nagyszabású kialakítása révén, a Lilla-versek előszavában vázolt tudatosságot is figyelembe véve irodalomtörténeti léptékű újítás, hagyományteremtő gesztus.

Csokonai sorsa korán mintává vált: életműve imitálható (például kibocsátó református kollégiumi közegének, a református iskolarendszer széles hálójának irodalmi életében is). A hatástörténeti vizsgálat kimutatja, hogy Csokonai munkásságát a költői lét alapformájának tekintették; ennek érdekes „lakmuszpapírja” a Csokonairól szóló anekdotáknak a biográfus komoly filológiai és folklorisztikai ismereteit is bravúrosan megcsillogtató elemzése. Ez a követhetőség és követettség, összességében a hatásvizsgálat mint irodalomtörténeti fogás azért fontos, mert Csokonai ürügyén arra a központi problémára felel, milyen volt a költészet 19. század eleji elgondolhatósága, társadalmi pozíciója, definiálhatósága.

⁴ Balassi Bálint Júlia-verseiről ekkor már/még nem tud az olvasóközönség, egészen 1874-ig.

A következtetéseket olyan érzékletes példák segítik levonni, mint a szövegei révén hasonlóan közszájon forgó, ám Csokonaival ellentétben személyében és így társadalmi jelenségként is ismeretlen Amade Lászlóval való összehasonlítás. Szilágyi mélyenszántó gondolatmenetének tankönyvbe illő része továbbá Arany János- és Petőfi Sándor Csokonai-recepciójának bemutatása is.

Végül egy szót a finom, filológiaiag pontos és történetileg teljességre törekvő forráskezelés látszólag apró eredményeinek hasznáról! A költői életmű tudatos föl-építésének vergiliusi modelljét vizsgálva föltűnik, hogy Csokonai kihagyta gyűjteményes kötetéből egyébként bizonyára népszerű, erotikus, úgynevezett priaposzi verseit. A nagy rendszerező és ideologizátor Kazinczy szerint éppen ezek a versek mutatják Csokonai igazi (általa lenézett, másodvonalba sorolt) költői egyéniségét, az alkalmiságot. Ez a vergiliusi modell „alsó” felébe tartozó elem is okozza, hogy a nagy kanonizátor alkalmatlannak és méltatlannak tartotta Csokonait az igazinak tekintett költői kihívás betöltésére, a nemzeti eposz megalkotására. Szilágyi szerint Csokonai ezzel szemben épp azért hagyta ki priapus verseit életművének szerkesztett változatából, mert ő a vergiliusi életmű felső szintjeire, az eposz felé törekedett. Meghalt, mielőtt betetőzhetne volna poézisének épületét, Kazinczy pedig elfordította (elferdítette?) a Csokonai-értelmezést olyan irányba, amilyenbe Csokonai maga – Szilágyi egész monográfiája ezt bizonyítja – nem akarta. Sajnos nem volt már módja bebizonyítani, hogy nagy kritikusa téved.

Ennél a magyar irodalomtörténet legalapvetőbb kanonizációs problémáit már-már Németh László-i igénnyel felvető pontnál érdemes megállnunk: bár ismétlésnek hathat, az ismertetés végén mégis újra hangsúlyoznunk kell, hogy Szilágyi Márton könyvével nem csupán irodalomtörténetünk gazdagodott egy minden korábbinál alaposabb Csokonai-képpel, hanem a magyar művelődés kutatásának valamennyi történeti módszertanú diszciplínája kapott példát arra, hogyan fogalmazza meg egyetemes érvénnyel saját kérdéseit.

Tevelj Arató György